

UJVÁRY GÁBOR

HÓMAN BÁLINT GIMNÁZIUMI KAPCSOLATRENDSZERE

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban Hóman Bálint gimnáziumi éveit dolgozzuk fel, különös tekintettel kapcsolatrendszerére.

2. A gimnáziumi évek, különös tekintettel az osztálytársakra

Hóman 1895-ben lett elsőáldozó – a kor szokásának megfelelően római katolikus édesapja és református édesanyja vallásából az apját követte –, s ugyaneztől az évtől az otthonukhoz közeli, az utcája nevére akkoriban csak „Barcsaynak” hívott (1921-től Madách Imre nevét viselő) VII. kerületi M. Kir. Állami Főgimnázium diákja.¹ A középiskolák közül ekkoriban is a gimnáziumoknak volt a legnagyobb a presztízse. Ezek elvégzésével és az érettségivel ugyanis bármelyik felsőoktatási intézménybe beiratkozhattak a fiatalok.

A középiskola, különösen a gimnázium elvégzése még kevesek kiváltsága volt. A lakosság döntő többségét kitevő paraszt- és munkásgyermekek mindössze 5%-a juthatott valamelyik középiskola-típusba, ennél is jóval kevesebben gimnáziumba. A középiskolák zömét még mindig valamelyik egyház tartotta fenn – bár egyre több vált közülük államivá. Számuk a diákokéval együtt 1870-től, különösen a 19. század végétől gyorsan emelkedett, ám mai szemmel nézve a végzetek aránya így is rendkívül alacsony volt az összlakossághoz viszonyítva. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a középiskola legalább négy osztályát a férfiak 4,6, a nők 2,8%-a; hat osztályát a férfiak 2,9, a nők 0,9%-a; nyolc osztályát pedig mindössze 2,3, illetve 0,4%-a (összesítve: 1,4%-a) végezte el az összlakosságon belül. Ugyanekkor az érettségizők száma a több mint 18 millió lakosú országban mindössze 4948 fő volt (1900-ban – csaknem 17 mil-

¹ Hóman Bálint irathagyatékában több visszaemlékezés, késői – valószínűleg harmincas évekbeli – vázlatszerű feljegyzés is maradt gyermekkori emlékeiről. In: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZKK) Fond 15/2., illetve 15/20.

liós népességnél – 3508 fő). Ez emelkedett 1917-re éppen 6000 fölé.² Összehasonlításként: ha a lakosságszám változását is figyelembe vesszük, akkor az akkori érettségizettek létszáma a mainak alig több mint a negyvenede.

A Hómanék otthonához közeli „Barcsay” a középiskolák között elitintézménynek számított. 1894-től 1911-ig – Hóman tanulóéveinek teljes ideje alatt – chizsnei Cherven Flóris, Magyarországon „*a modern középiskola egyik megteremtője*”, népszerű földrajztankönyvek szerzője és térképek kiadója, egyetemi magántanár irányította a tantestületet. Alatta a túlnépesedett „Barcsay”-ból 1895-ben majd 1902-ben két új intézmény vált ki, a későbbi Zrínyi Miklós és a Szent István Gimnázium.

A tanárok száma a kezdeti 4-ről 1890-ben 20-ra, 1900-ban 28-ra, 1910-ben pedig már 32-re emelkedett. Az iskola rangját jelzi, hogy Hóman itt töltött éveit (1895–1903) alatt az oktatók közül egyetemi magántanári címet kapott vagy egyetemi katedrára került Angyal Dávid történész; Finály Gábor archeológus; Heinrich Alajos germanista, geográfus; Kempf (Kemenes) József klasszika-filológus, műfordító; Klupathy Jenő fizikus; Sebestyén Károly irodalomtörténész, újságíró; Simonkai Lajos botanikus; Szilasi Móríc nyelvész; Váczy János irodalomtörténész.³ Egy kései feljegyzésében Hóman az iskola zsidó tanárai-ként sorolta fel Angyalt, Finályt, Sebestyént, Váczyt, mellettük még Medveczky Lajos és Sztérényi Hugó természettudósokat – Medveczky egyébként egyik osztályfőnöke volt, a ravatalánál pedig ő búcsúztatta⁴ –, míg Heinrichet és Sztinyai Elek filozófust antiszemitának vélte.⁵

A tanulók száma Hóman ott-tartózkodásakor érte el csúcspontját. 1890-ben 640-en, 1900-ban már több mint ezren iratkoztak be a gimnáziumba. Az ezer fő körüli létszám több mint két évtizedig tartotta magát. A legtöbben az 1902/03-as tanévben – amikor Hóman érettségizett – szorongtak az épületben: 1302 diákot oktattak ekkor. Egy-egy osztályra a 19. század végén több mint 50, 1902-től már több mint 60 tanuló jutott. A gimnazisták szülei között a polgári, kispolgári

2 Lakó Dezső (1927): Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbbkori fejlődéséhez. In: Magyar Zoltán szerk. (1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Budapest. 29–34. old.

3 Véghelyi József közzétette, Muraközy Gyula – Gémes Attila – Borsos Zsuzsa szerk. (1981): Százéves a Madách Imre Gimnázium 1881–1981. Madách Imre Gimnázium. Budapest. 58. old.; Továbbá: Véghelyi József (1991): A budapesti Madách Imre Gimnázium. Tankönyvkiadó. Budapest. 25–29. old. és 118. old.

4 OSZKK Fol. Hung. 3084. 4. tétel.

5 Uo. Fond 15/18.

réteg volt túlsúlyban. Ez egyfelől a középiskolások családjainak társadalmi helyzetét, másfelől viszont a budapesti zsidóság foglalkozási struktúráját tükrözte. Ugyanis a diákok felekezeti összetétele az izraelita fiatalok számának állandó növekedését és a 20. század elején már csaknem kétharmados többségét mutatta (1895: 54,9 %; 1900: 62,3 %; 1905: 63,6 %). Ennek részben az volt az oka, hogy ekkor még nem működött önálló zsidó hitközségi gimnázium, részben pedig az, hogy a „Barcsay” az izraeliták által legsűrűbben lakott negyedben volt, ráadásul a zsidóság arányszáma amúgy is rendkívül magas volt a középiskolások és egyetemisták körében, valamint a szabad értelmiségi pályákon.

A gimnáziumban 1920-ig érettségi vizsgát tett 2968 diák közül – Hóman mellett – kiemelkedett gróf Bánffy Miklós külügyminiszter, író; Bárdos Artúr színházigazgató; Benedek Marcell; Czóbel Béla festőművész; Darányi Kálmán miniszterelnök; Domanovszky Sándor történész; Galamb Sándor dramaturg, rendező, drámatörténész; Gellért Oszkár költő; Jaschik Álmos grafikus, díszlettervező; Karafiáth Jenő kultuszminiszter, Budapest főpolgármestere; Királyhegyi Pál humorista, író; Lajtha László zeneszerző; Lengyel József, Lévai Jenő és Mikes Lajos írók; Ormándy Jenő karnagy; Pintér Jenő irodalomtörténész; Pogány József újságíró, a tanácsköztársaság népbiztosa; Radnai Miklós zeneszerző, az Operaház igazgatója; Rybár István fizikus.⁶

Az illusztris névsor sokféle, egészen más szellemi és politikai irányú pályát takart. Darányi Kálmán és Hóman Bálint unokatestvérek és barátok voltak. Domanovszky Sándor Hóman kollégája, egyetemi tanártársa volt. A Magyar Történelmi Társulat első ügyvezető alelnökeként, az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójaként Hómant segítette kultúr- és tudománypolitikai terveinek megvalósításában. Hóman baráti kapcsolatban állt Karafiáth Jenővel, tőle vette át a kultuszminiszteri tárcát, Rybár pedig professzortársaként dolgozott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a mai ELTE-n. Benedek Marcell, Galamb Sándor és Jaschik Álmos osztálytársai voltak, akárcsak Abonyi István sakknagymester; Auer Pál, ügyvéd, politikus (a második világháború utáni koalíciós időkben Magyarország párizsi követe); Bacher(-Bodrogh) Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület későbbi ügyvezető elnöke – 1946-ban Hóman népbíróági perének egyik mentőtanúja; Balogh Béla, a tehetséges, mára elfeledett filmrendező; vagy a számos közéleti funkciót betöltő országgyűlési képviselő, Erődi-Harrach Tihamér, aki a Kossuth-család tagja volt, édesapja pedig – akárcsak Hómané – tankerületi főigazgatóként is dolgozott; illetve Lehel István reáliskolai tanár, irodalomtörténész és a kiváló kultúrmérnök, vízügyi szakember, Tavy Lajos.

⁶ Véghelyi (1991) 8–17. old.

Az 1895-ben több mint 60 fővel induló I/A osztály válogatott diákokból állt. Ahogy Benedek Marcell felidézte, ő az első sor középső padjában, Erődi-Harrach és Hóman között ült; utóbbi „gömbölyded alakú, nevető fekete szemű, roppant okos és nagyon jól nevelt gyerek” volt. A második osztályban csatlakozott hozzájuk Galamb Sándor és Jaschik Álmos, az ötödikben pedig Auer Pál. Benedek tanáraikról, „az öreg Jánosi Boldizsárról”, Medveczky Lajosról és a szórakozott, ám nagy tudású Szerényi Hugóról is beszámolt.

A második évtől több változás is bekövetkezett az osztályban. Benedek Marcell felidézte, hogy édesapja egy tárcájában már ekkor megírta Hómanról, hogy *„[...] nem csodálná, ha miniszter lenne belőle is, mint a nagybátyjából (Darányi [Ignác]), és kinevezné az unokáját díjtalan fogalmazógyakornok-jelöltnek”*.⁷ Az ötödik osztálytól új tanáraik lettek: Angyal Dávid (magyar irodalom), Finály Gábor (görög nyelv) és Héber Bernát (német nyelv és világtörténelem). Utóbbi az „iskola mindeneként” valamennyi diákját név szerint ismerte. A rákoskeresztúri izraelita temetőben, 1934-es búcsúztatásán Hóman egyik miniszteri tanácsosával „képviseltette magát”.⁸ A hetedik osztálytól Cherven Flóris politikai földrajzról szóló előadásait hallgatták figyelemmel. Cherven 1928 eleji halálakor Hóman is részvétét nyilvánította a tantesületnek.⁹

Minden bizonnyal az egész osztály, így Hóman is osztotta Benedek Marcell véleményét, miszerint Angyal Dávid volt a „legeurópaibb ember tanáraink között”.¹⁰ Auer Pál is kiemelte, hogy műfordításait és verseit *„[...] felejtethetlen tanárom, Angyal Dávid, a híres történész kezdeményezésére, ötödik vagy hatodik gimnazista koromban nem kisebb ember, mint Gyulai Pál »Olcsó könyvtár« című vállalatának egyik füzeteként akarta kiadni”*. Ennek köszönhette – életre szóló élményként – az Angyal közvetítette találkozáját Gyulai Pállal. (A kötet aztán,

7 Benedek Elek (1965): Naplómát olvasom. Szépirodalmi. Budapest. 1965., 27–30 old. és 63. old.

8 Héberrel: Zibolen Endre szerk. (1934): A Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 53-ik Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Madách Imre Gimnázium. Budapest. 3–4. old.; Temetéséről: Ujság, 1934. január 19. 5. old. és MTI Magyar Országos Tudósító, 1934. január 18. 19. old.

9 OSZKK Fond 15/1053. Medveczky Lajos Hóman Bálintnak, 1928. március 1. Medveczky, Hóman egykori osztályfőnöke köszönte meg a részvétnyilvánítást, és hozzátette: „Az ember megnyugszik a sors végzetében, ha látja, hogy a szellemi képesség, melyet az elhunyt mutatott, nemvész el teljesen, ha oly kiváló tanítványokat adott Hazánknak, akik az ő munkáját teljes hivatottsággal folytatják, mint azt Méltóságod teszi, ki intézetünk büszkesége.”

10 Benedek (1965) 63. old. és 85–86. old.

néhány esztendővel később – Benedek Marcell fordításaival együtt – a *Benedek Elek Kis Könyvtára* című sorozatban jelent meg.)¹¹

Hóman és Angyal szoros, baráti vá vált kapcsolatot ápoltak a későbbiekben is. 1926-ban – Angyal 50 éves írói jubileuma alkalmából – Hóman meleg hangú beszédben köszöntötte egykori tanárát. Visszaemlékezett rá, hogy 1903-ban, érettségijük esztendejében, mekkora vitát váltott ki a tanárok munkáját megköszönő szónoki szerepek kiosztása. Ugyanis a nyolc kijelölt diák „[...] *mind-egyike a magyar irodalom tanárát akarta üdvözölni. Hosszú vitatkozás után, melynek során mindegyikünk magát vallotta Angyal Dávid legkedvesebb tanítványának és legigazibb bámulójának, az önképzőkör elnöke [Benedek Marcell] hatalmi szóval döntött és hat társammal együtt fájó szívvel kellett lemondanom legkedvesebb tanárom üdvözléséről*”. A következőkben látta Angyal varázsát: „*Az eszköz, amivel Angyal Dávid tanítványaira hatást gyakorolt, kimeríthetetlen jósága és imponálón gazdag tudása volt.*”¹²

Hóman egy ideig Angyalt tartotta tudós ideáljának.¹³ „*Ha – amint írod – nyugodt lelkiismerettel tekinthetek vissza munkásságomra, engeddd meg, hogy ennek érdemét Terád háríthassam és mint mesterem, fogadd mélységes hálámat mindazért, melyet Neked, a tudósnek és jó barátnek köszönhetek.*” – írta neki 1936-ban.¹⁴ Angyal pedig 1916-ban, illetve 1932-ben így vélekedett kedves tanítványáról: „*Hóman igen tehetséges fiatalember, s nagy munkakedve van. Azonkívül igen jó fiú [...].*” – „*Én Hómant gyermekkorra óta ismerem, s nagyon szeretem.*”¹⁵ Hóman és Angyal csak az 1930-as évek legvégén hidegültek el egymástól, főleg azért, mert Hóman megszavazta az első és a második zsidótörvényt. Ám még ezután is többnyire elismeréssel nyilatkoztak egymásról.¹⁶

11 Auer Pál (1971): Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington. 391. old. Továbbá: Avar Pál – Benedek Marcell ford. és az ifjúság számára összeállították (1908): Idegen költők. Lampel. Budapest.

12 Hóman Bálint (1938): Angyal Dávid (1926) (Beszéd 1926. április 16-án). In: Hóman Bálint szerk. (1938): Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 534–537. old.

13 OSZKK Fond 15/20.

14 MTA KK, Ms 801/224. és 235. Hóman Bálint Angyal Dávidnak, 1936. január 4.

15 MTA KK, G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1916. december 26. és 1932. február 27.

16 Ujváry Gábor (2008): Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint barátságáról. In: Krász Lilla – Oborni Teréz szerk. (2008): Redite at cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 659–677. old.

Osztálytársai közül Benedek Marcell állt a legközelebb Hómanhoz. Benedek Hómanhoz írt – kamaszként „kedves Pubikám” megszólítással kezdődő – levelei is kettejük szoros kötődéséről tanúskodnak. Nemcsak az osztályban voltak padtársak, szabadidejüket is gyakran együtt töltötték. Hóman többször is vendége volt a székelyföldi Kisbaconban a Benedek-családnak.¹⁷ 1913-ban Párizsból Benedek Marcell így írt Hómannak: *„Azt hiszem, – mint eddig is – te fogod életemben az »első szerelem« mintájára az »első barátságot« képviselni, amelyhez, tudvalevően, mindig visszatér az ember.”*¹⁸

Mindketten kitűnő tanulók voltak, s a másik iránti szimpátiájukat életük végéig megőrizték, még akkor is, ha 1918 után politikai tekintetben szembe kerültek egymással. Benedek Marcell még 1965-ben megjelent visszaemlékezéseiben sem tagadta meg kettejük barátságát, pedig azokban az években Hóman nevét csak negatív jelzők kíséretében illett kimondani. Nyolcadikosként Benedek lett az iskolai önképzőkör elnöke, Hóman a titkára – Darányi Kálmán pedig az alelnöke. Az önképzőkör egyik fontos és meghatározó színpadi estjén az Uránia-színházban Csokonai *Tempefőjének* második felvonásából is előadtak. Ezt Benedek rendezte, a darabban Lehel István volt a főszereplő, Erődi-Harrach a gróf, Hóman pedig a gróf titkára.¹⁹

A műkedvelő próbálkozásnak folytatása is lett. Hóman minden bizonnyal Benedek Marcell barátsága révén került az önképzőkörinél jóval magasabb szakmai szintet jelentő színházi csoportosulásba, az európai „szabad színházak” – ma inkább alternatívnak mondanánk őket – mintájára létrejött Thália Társaságba. Benedek és Hóman elsőéves egyetemisták voltak, amikor 1904. január 24-én az első, a Thália alapításáról egyeztető értekezletet tartották a későbbi nagyhatású marxista filozófus, Lukács György szüleinek lakásán, ahol összesen mintegy harmincan voltak jelen. Bánóczi László elnökölt, de mellettük ott volt Bauer Herbert (1913-tól Balázs Béla) és Kodály Zoltán is. Az 1904. március 27-i (egyres forrásokban április 20-i) alakuló közgyűléstől nevezték magukat Thália Társaságnak, az elnök Bánóczi, a művészeti vezető Hevesi Sándor, az egyik jegyző pedig Hóman lett. A korábban említetteken túl az egyesület tagja volt még többek között Benedek és Jaschik Álmos; a későbbi jeles pénzügyminiszter és diplomata, ifj. Korányi Frigyes; az utóbb drámaíróként és rendezőként

17 OSZKK Fond 15/1926. Hóman Bálint Darányi Kálmánnak, 1906. augusztus 7.

18 Hóman hagyatékában 33 Benedek Marcell által írott levél maradt fenn az 1899 és 1937 közötti időszakból.; Az idézet: OSZKK Fond 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1913. március 29.

19 Benedek (1965) 102. old és 108–110. old. Lásd még: Pesti Napló, 1938. április 26. 14. old.

zőként, majd az Operaház igazgatójaként (1935–1944) ismertté vált Márkus László; az első, modern értelemben vett magyar krimik szerzője, Moly Tamás vagy éppen az író, Szini Gyula.

Az adományokból, tagdíjakból és az előadások bevételeiből működő Társaság színészei közül többen – így Bálint Lajos (ő végül dramaturg lett), Dajbukát Ilona, Forrai Rózsi, Forgács Rózsi, Garas Márton, Herczeg Jenő („Hacsek”), Huszár Károly („Pufi”), Somlay Artúr, Törzs Jenő – népszerűvé váltak. Budapesten és 1908-ban már számos vidéki városban is játszottak, elsősorban a magyar színházi gyakorlattól elütő repertoárral. Főleg társadalmi problémákat boncolgató, kortárs darabokat játszottak D’Annunzio-tól, Gorkijtól, Gerhart Hauptmanntól, Hebbeltől, Herman Heijermanstól, Ibsentől vagy Wedekindtől.²⁰

Valószínű, hogy Hóman fiatalkori emlékei, Benedek Marcellel ápolt barátsága és Thália Társulati tagsága is szerepet játszott abban, hogy miniszterként is sokkal nyitottabb volt a kortárs művészeti áramlatok iránt, mint a korabeli magyar keresztény közönség nagy része vagy éppen elődje, a neobarokk iránt lelkesedő Klebelsberg Kuno. Mint ahogy – fordított előjellel – abban is, hogy részben eltérő szocializációja miatt, ám főleg a tanácsköztársaság kiábrándító tapasztalatainak hatására végül szakított a Thália Társaság köré tömörült, jórészt zsidó származású értelmiségi közeggel. Ahogy később felidézte: *„Barátaim – zsidó-szabadkőműves hatás alatt – balra fordultak. Az újat keresték, lenézték – mert irigyelték – a »zentrit«.* Nem tartottak komoly embernek egészen, kissé gyermekként kezeltek, mert nem mentem velük. Elmaradtak, kissé tudatlannak éreztem köztük magam. (Thalia-ügy. [...])”²¹

A Tanácsköztársaság idején Benedek Marcell „kompromittálta magát” – utána el is veszítette tanári állását –, a két világháború között pedig közismert baloldali értelmiségiként tartották számon. Hóman Bálint viszont vezető pozíciókba jutott, s a mindenkori kormánypolitika – olykor kritikus – támogatójának ismerték. Hóman mindazonáltal a Pázmány Péter Tudományegyetem professzoraként (Gerevich Tiborral együtt) igyekezett segíteni abban, hogy Benedek felesége, Győri Lujza doktorátust szerezhessen művészettörténetből. A munka el is készült, meg is jelent,²² és Gerevich bírálata is rendkívül kedvező volt. Az egyetem böl-

20 Benedek (1965) 125–126. old. és 179. old. A Thália Társaságról újabban: Imre Zoltán (2007): Színházi reform. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. (2007): A magyar irodalom története. II. köt. 1800-tól 1919-ig. Gondolat. 662–669. old.

21 OSZKK Fond 15/20.

22 Benedek Marcellné Győri Lujza (1927): Az empire építészet Pesten 1800–1849. Dante. Budapest.

csészkara azonban Hóman és Gerevich támogatása ellenére sem bocsátotta végül doktori vizsgára Győrit, főleg a nemzetközi hírű – ekkoriban már szinte kizárólag zavaros fajbiológiai munkákat író – zoológus, Méhely Lajos ellenvetései miatt.²³

Hóman – már miniszterként – 1933 nyarán nevezte ki Benedek Marcellt a Szerzői Jogi Szakértő Bizottság tagjává, amely a magyar tudományos és művészeti élet különböző szellemi és politikai irányzatait képviselő neves személyiségeket tömörített.²⁴ Benedek 1930 és 1939 között a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének a főtítkáráként tevékenykedett, e pozíciójában is „sok hasznát látták a miniszterrel való barátságomnak” – állította. 1939-ben például Hóman engedélyezte a megszüntetett Magyar Könyvészet című bibliográfia újbóli megjelentetését.²⁵

Benedek Hóman ötvenedik születésnapján – finoman utalva politikai ellentétükre is – így írt gyerekkori barátjának: *„Nyilvánosan nem köszöntenélek fel ma, mert az emberek bizonyára »értenék«. Így, négy szemközt, nyugodt vagyok, mert te – »megérted«. Legutóbbi beszélgetésünk részéről azzal végződött: milyen jó tudni, hogy még mindig a régi vagy. Ez a régi Bálint, akármennyi tapasztalást szerezhetett is, mióta hatalom van a kezében, érezni fogja, hogy ötvenedik születésnapján bennem negyven esztendő emlékei mozdulnak meg. Sokszor volt alkalmam ennyi idő alatt tudásodat, aktivitásodat megbámulni – de hogy oly sok mindenben felülemelkedve egész pályádon hűséges barátodnak érezhettem magamat, az a szíved érdeme. Ebben nem csalódtam és most már bizonyára nem fogok csalódni soha.”*²⁶ Öregkori „naplójában” Benedek Marcell kettejük kapcsolatát így sommázza: *„Politika? Nagyobb ellentét két ember politikai felfogása között nem képzelhető, mint Hóman Bálint és az enyém között. [...] Volt benne valami cinizmus, tudott erkölcsi áldozatokat hozni az érvényesülésért. Egyszer valamelyik katolikus nagygyűlésen mondott beszédéről volt szó. – Nem értek vele mindenben egyet – mondtam. – Én sem – felelte mosolyogva. [...] Családunk iránt való szeretetére mindig számítani lehetett. Fiatal korunkban vendége volt a baconi háznak, s még barátaink is, akikkel ott ismerkedett meg, nyugodtan fordulhattak hozzá. [...] Az apai jóslat²⁷ az utolsó betűig megvalósult. [...] A legokosabb ember is elkövethet egy ostobaságot életében – mondta Hóman. Ma*

23 ELTE Lt., 8/a, 32. kötet, 1927. június 17-i V. rendkívüli ülés, 20. napirendi pont; Benedek (1965) 567–568. old.

24 Budapesti Közlöny, 1933. július 15. 1–2.; Benedek (1965) 395. old.

25 Corvina, 1939. november 11. 123. old.

26 OSZKK 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1935. december 28.

27 Mint már utaltam rá, Benedek Elek azt írta, hogy unokáját a miniszter Hóman fogja kinevezni díjtalan fogalmazógyakornok-jelöltnek. Lásd. a 7. jegyzetet.

*elszoruló szívvel gondolok arra: miért kellett ennek a ragyogó eszű, józan, számítani is tudó embernek még egy ostobaságot elkövetnie, ezúttal halálosat?*²⁸

Hóman Benedek Marcellen kívül több egykori osztálytársával is szoros kapcsolatot tartott. Leveleket váltott Jaschik Álmossal – aki a Nemzeti Színház rendezőjének, majd igazgatójának, a Hóman művészetpolitikai elveit a gyakorlatba átültető Németh Antalnak egyik állandó „külsős” díszlet- és jelmeztervező munkatársa volt –, mint ahogy Lehel Istvánnal is.²⁹ Galamb Sándor közvetlenül miniszteri kinevezése előtt, 1932 szeptemberében jelezte Hómannak: *„Írányomban többször tanúsított szívességéd bátorít arra, hogy egy kéressel merjelek háborgatni”,* s jelezte: a Színművészeti Főiskoláról nyugalomba vonult egykori „Barcsay”-s tanár, Sebestyén Károly tanszékére pályázik. Hóman bizonyára intézkedett, hiszen 1932. október végén már az állás elnyeréséhez szükséges *„nagy jóindulatát”* köszönte meg neki Galamb, aki 1941 júliusában már főtanácsosi címe megszerzése miatt hálálkodott.³⁰ A támogatást méltó ember nyerte el, hiszen Galamb drámatörténészként, színikritikusként, de főleg dramaturgként, rendezőként és kiváló tanárként színházi szakemberek sokaságát nevelte.

Az említett Sebestyén Károly – rövid ideig a Színművészeti Akadémia igazgatója (1928–1930) – egyébként Hóman első történelemtanára volt. Az ő javaslatára vehetett részt Hóman 1898-ban, harmadikos gimnazistaként III. Béla király hamvainak a koronázási (Mátyás)-templomban történt végleges elhelyezésén, ahová minden középiskola három diákját küldhette. Az ünnepélyes aktus – mint Hóman később bevallotta – *„nagy hatással volt rám. Utána kezdtem olvasgatni az Árpád-kor történetét, Horváth Mihály könyvében”.* Egy 1933-as interjúbán is úgy emlékezett: *„Harmadik gimnazista koromban határoztam el, hogy történész leszek. Mi fogott úgy meg a történelemben? Maga a történelem.”*³¹

Mindebben tehát Sebestyén Károlynak is komoly szerepe volt, aki sok év múltával így gratulált egykori diákjának miniszteri kinevezéséhez: *„És visszagondolok arra az időre, amikor előttem ültél a padban, kis tizenkét éves fiú és csillogó, értelemről sugárzó arccal hallgattad a magyar előidők történetét.*

28 Benedek (1965) 39–40. old. és 147. old.

29 OSZKK Fond 15/761. Jaschik Álmos Hóman Bálintnak (ugyan csak két ilyen levél maradt fent, de a második, arról tanúskodik, hogy gyakran írhattak egymásnak).; Uo. Fond 15/594. Lehel István Hóman Bálintnak (itt is csak két levelet ismerünk, azonban ezek is mélyebb kapcsolatról árulkodnak).

30 Uo., Fond 15/568. Galamb Sándor Hóman Bálintnak, 1932. szeptember 8., 1932. október 29. és 1941. július 5.

31 Vásárhelyi Ferenc: Az ötvenéves férfi ifjúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél. In: Az Est, 1935. december 31. 3. old.

És visszaemlékszem nagynevű atyádra, aki nekem oly jóságos pártfogóm volt és tanári vizsgálatomért oly gyönyörűen kitüntetett.” Megrendítő Sebestyén 1944 nyarán Hómannak írt sorait olvasni, amikor már halálos betegen fordult egykori diákjához: *„Négy gyerekem volt; a legidősebb néhány hónapja élete virágjában elhunyt. Kettő Amerikában van. Egyetlen gyámolom, ápolóm és támaszom április eleje óta internálva van Kistarcsán. Egyetlen bűne, hogy a Magyar Nemzet titkára volt, a feleket fogadta és a lediktált leveleket legépelte. Politikával soha nem foglalkozott, semmi komplottnban [összeesküvésben] nem részt. Leányom neve Dr. Pogány Ferencné Sebestyén Magda. Kegyelmes Uram, csak a Te óriási tekintélyed, minden irányban való függetlenséged és minden gyanúsítás felett álló politikai és világnézeti magad tartása elegendő ahhoz, hogy kérelmemet teljesítsd és leányomnak visszaadd a szabadságot. Mielőtt szememet lehunyom – minél előbb, adja Isten – szeretném a gyermekemet még egyszer látni és karomba zárni.”*³²

Sajnos nem sikerült kiderítenem, hogy Hóman közbenjárt-e ebben az ügyben, s ha igen, milyen eredménnyel. Azt viszont tudjuk, hogy Pogány Ferencné Sebestyén Magda (1899–?) túlélte a háborút, ugyanis egy későbbi közjegyzői iratból kiderül, hogy 1944-ben a Gestapo fogságában volt, és 1951-ben Franciaországba kívánt kivándorolni. Elképzelhető tehát, hogy Hóman interveniált az érdekében 1944 nyarán, s így a végsőkéig elkeseredett édesapa legalább részben megnyugodva távozhatott az élők sorából Budapest ostroma alatt, 1945. január 5-én.³³

Hóman igen népszerű személyiség volt gimnáziumi társai körében. Erről nemcsak az előzőekben elmondottak tanúskodnak, hanem az is, hogy ő volt az egyik „osztálybizalmi”, miként azt az érettségijük előtt kötött *„találkozási szerződés”* bizonyítja. A Cherven Flóris igazgató és Medveczky Lajos osztályfőnök által is aláírt megállapodásban az 57 főből álló osztály valamennyi tanulója vállalta, hogy későbbi esetleges címváltozását bejelenti Hómannál és két társánál – Tavy Lajosnál és Walter Károlynál (utóbb az Országos Gyermekvédelem Liga főügyésze) –, illetve hogy minden esztendő májusának utolsó szombatján *„baráti összejöveleteket tartanak volt tanáraikkal”* az alsó-mar-

32 Uo. Fond 15/1375. Sebestyén Károly Hóman Bálintnak, 1932. október 4. és 1944. július 4.

33 Sebestyén Magdáról BFL VII.246.a–1951–0646. Az irat rendelkezésre bocsátását hálásan köszönöm Sarusi Kiss Bélának (BFL); Sebestyén Károly halotti bizonyítványát Nagy Sándor (BFL) bocsátotta rendelkezésemre. Eszerint a római katolikusként bejegyzett – tehát korábban kikeresztelkedett – Sebestyén Parkinson-kórban szenvedett. Köszönöm, hogy Nagy Sándor felhívta erre a figyelmem!

gitszigeti vendéglőben.³⁴ Ezekre valószínűleg rendszeresen sor került: egy 1928-as újságértésítés alapján tudjuk, hogy addig az említett helyszínen, 1929-től viszont már a Gellért-szállóban szervezték.³⁵ Így a harmincadik érettségi találkozót is a Gellértben rendezték, 1933. június 17-én. Ezen – ahogy Benedek Marcell beszámolt róla – „[...] a hatvan tagú osztályból több mint százhuszan jelentek meg a miniszter-iskolatárs tiszteletére – a B osztály is teljes számmal, a magántanulók, éppen csak a halottak nem – [és Hóman a] tósztyjában kétszer emlékezett meg Apámról. Először a híres jóslatról szólt. Azt mondta: a miniszterség megjósolása dermesztően hatott rá s ameddig lehetett, a politikától félrehúzódva igyekezett beteljesülését elhárítani. A véget ismerve sorstragédiára gondolhatna az ember; sajnos, nem tudom egészen elhinni, hogy igazat mondott.”³⁶

A Magyar Országos Tudósító híradása szerint a találkozón – többek között – megjelent Abonyi István, Auer Pál, Benedek Marcell, Erődi-Harrach Béla, Galamb Sándor, Jaschik Álmos, Lehel István, Tavy Lajos, Walter Károly, illetve az egykori tanárok közül Finály Gábor, Héber Bernát és Kovalszky János. Angyal Dávid sürgönyben mentette ki magát. A tudósítás szerint az elsőként szóló Auer Pál a beszédében „lelkes szavakkal” köszöntötte Hómant, akit a többiek „hosszasan ünnepeltek”. Többek hozzászólása után Hóman „[...] szűnni nem akaró lelkes üdvözlés között meghatott szavakkal köszönte meg a feléje áramló meleg szeretetet és beszédében megemlékezett volt tanáraitól és azokról, akik pályája megindulásában segítették és támogatták, majd így szólt: »Önkritika, önfegyelem, ezek a legnagyobb értékek, amelyeket az iskolában elsajátíthattunk. Ezek azok az eszközök, amelyekkel az ember az életben a legmeszebbre juthat el.«”³⁷

Vitathatatlan, hogy Hóman mindig örömmel gondolt vissza egykori gimnáziumára. Amikor az 1902-ben alapított Barcsays Öregdiákok Egyesülete – amelynek aktív tagja volt – 1941 februárjában egy alapszabály-módosítás következtében Keresztény Öregdiákok Egyesülete néven alakult újjá, ő is a tisztikar tagja lett. Ez azonban nem igazán vált dicsőségére, hiszen e tisztség elnyerése elsősorban a zsidótörvények következménye volt, mivel a 20. század

34 OSZKK Fond 15/22. Hóman Bálint volt osztálytársaival kötött találkozási szerződése (1903).

35 A találkozóról közzétett felhívások: Budapesti Hírlap, 1928 június 22. 12. old. és 1929. június 27. 8. old.

36 Benedek (1965) 39. old.

37 MTI Magyar Országos Tudósító, 1933. június 17., 15. old.

elején még döntő többségében zsidó tanulókat kibocsátó gimnázium neves támogatói körét árjásították.³⁸

3. Összegzés

Hóman Bálint olyan gimnáziumba járt legfogékonyabb éveit alatt, amely Magyarországon – de nyugat-európai mércével mérve is – a legkiválóbbak közé tartozott. A legtehetségesebb diákok egyike volt, amit 1903. június 9-i jeles érettségije is bizonyított.³⁹

Középiskolai szocializációja további életében is meghatározónak bizonyult. Sok keresztény társához hasonlóan a konzervatív-liberális háttérű, vallási szempontból toleráns Hóman természetesnek vette, hogy a „Barcsay”-s közeg nagyban eltért a hagyományos keresztény középosztálybéliétől, ugyanis az iskola sokkal inkább tükrözte a feltörekvő budapesti zsidóság kulturális mintáit, mint a saját társadalmi csoportját. Ennek ellenére kiválóan beilleszkedett ebbe a miliőbe: osztálytársai, tanárai egyik kedvence lett, kapcsolati hálóját iskolatársaiból szövődött.

Későbbi szellemi nyitottsága, toleranciája és kompromisszumkészsége – amelyet élete végéig megőrzött – részben az itteni nevelésnek lett köszönhető. A fiatal Hóman filozemitaaként is jellemezhető, aki aztán a két világháború között – jórészt a tanácsköztársaság idején szerzett tapasztalatai alapján – fokozatosan eltávolodott diákkori beállítottságától. 1938-tól pedig egyre élesebben szembeszállt a gimnáziumban kapott útravalóval. Végleg szakított korábbi szellemi kötődésével, amelynek azonban néhány elemét mégis megtartotta, a szociális érzékenység pedig mindvégig szerves része maradt politikájának.

38 Hóman már az 1910-es években is az akkor még a Budapesti VII. ker. Barcsay-utcai M. Kir. Állami Főgimnázium volt növendékei egyesülete néven működő szervezet ellenőre volt. In: Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1913–1916. Franklin Társulat. Budapest. 1913–1916. 1913. 549. old., 1914. 564. old., 1916. 574. old.; Az 1941-es alapszabály-módosításról: Százéves a Madách Imre Gimnázium (1981) 82. old.

39 Jeles érettségijét doktori szigorlati jegyzőkönyve is rögzítette In: ELTE Lt., 8/1, 2. köt. 61. szám. Az irat másolatát köszönöm Varga Júliának.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

OSZKK Fond 15/2., illetve 15/20.

OSZKK Fol. Hung. 3084. 4. tétel.

OSZKK Fond 15/22. Hóman Bálint volt osztálytársaival kötött találkozási szerződése (1903).

OSZKK Fond 15/287. Benedek Marcell Hóman Bálintnak, 1913. március 29.

OSZKK Fond 15/568. Galamb Sándor Hóman Bálintnak, 1932. szeptember 8.

OSZKK Fond 15/594. Lehel István Hóman Bálintnak, 1932. október 29.

OSZKK Fond 15/1375. Sebestyén Károly Hóman Bálintnak, 1932. október 4. és 1944. július 4.

OSZKK Fond 15/1053. Medveczky Lajos Hóman Bálintnak, 1928. március 1.

OSZKK Fond 15/1926. Hóman Bálint Darányi Kálmánnak, 1906. augusztus 7.

MTA KK Ms 801/224. és 235. Hóman Bálint Angyal Dávidnak, 1936. január 4.

MTA KK G 628, Angyal Dávid Szekfű Gyulának, 1916. december 26. és 1932. február 27.

Nyomtatott források

Budapesti czim- és lakásjegyzék, 1913–1916. Franklin Társulat. Budapest. 1913–1916.

Hóman Bálint (1938): Angyal Dávid (1926) (Beszéd 1926. április 16-án). In: Hóman Bálint szerk. (1938): Történetírás és forráskritika. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 534–537. old.

Zibolen Endre szerk. (1934): A Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnázium 53-ik Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Madách Imre Gimnázium. Budapest.

Korabeli sajtó

Budapesti Hírlap, 1928. június 22. és 1929. június 27.

Budapesti Közlöny, 1933. július 15.

Corvina, 1939. november 11. 123.

MTI Magyar Országos Tudósító, 1933. június 17.

MTI Magyar Országos Tudósító, 1934. január 18.

Pesti Napló, 1938. április 26.

Ujság, 1934. január 19.

Feldolgozások

- Avar Pál – Benedek Marcell ford. és az ifjúság számára összeállították (1908):** Idegen költők. Lampel. Budapest.
- Auer Pál (1971):** Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington.
- Benedek Elek (1965):** Naplómat olvasom. Szépirodalmi. Budapest.
- Benedek Marcellné Győri Lujza (1927): Az empire építészet Pesten 1800–1849. Dante.** Budapest.
- Imre Zoltán (2007):** Színházi reform. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. (2007): A magyar irodalom története. II. köt. 1800-tól 1919-ig. Gondolat. 662–669. old.
- Laky Dezső (1927):** Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabbkori fejlődéséhez. In: Magyary Zoltán szerk. (1927): A magyar tudománypolitika alapvetése. Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Budapest. 29–34. old.
- Véghelyi József közzétette, Muraközy Gyula – Gémes Attila – Borsos Zsuzsa szerk. (1981):** Százéves a Madách Imre Gimnázium 1881–1981. Madách Imre Gimnázium. Budapest.
- Ujváry Gábor (2008):** Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint barátságáról. In: Krász Lilla – Oborni Teréz szerk. (2008): Redite at cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 659–677. old.
- Véghelyi József (1991):** A budapesti Madách Imre Gimnázium. Tankönyvkiadó. Budapest.